

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

КОЖУШКО Сергій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків, Україна

**УДК 343.9
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.4.16**

Стаття посвячена кримінологічному аналізу лиц, совершающих уголовные правонарушения в оборонно-промышленном комплексе Украины. На основе обработки статистических массивов данных, а также материалов уголовных производств, судебных приговоров установлено и дано описание таким чертам правонарушителей исследуемой категории как гражданство, пол, возраст, трудоустроенность, занимаемая должность, отдельные уголовно-правовые признаки. Выявленные характеристики обобщены, сформированы типичные их параметры.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс, преступность, личность преступника, кримінологическая характеристика, структура, групповая преступность.

Постановка проблеми

Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК) України – одна з ключових задач у комплексі забезпечення національної безпеки, підвищення обороноздатності країни, посилення захищеності громадян. Досягнутий за роки незалежності ступінь криміналізації галузі не залишає сумнівів у необхідності розгортання широкомасштабного, системного кримінально-обструктивного впливу у цій галузі і дотичних до неї сферах суспільних відносин. Вочевидь, це неможливо зробити без належного наукового супроводження, комплексної розробки теоретико-прикладних проблем, однією з яких є вивчення особи кримінального правопорушника в ОПК.

Принадно зауважимо, що проблеми протидії злочинності в ОПК, корупційній злочинності, неодноразово порушувалися у працях О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, І. М. Довбаня, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, М. І. Панова, В. В. Сазонова, О. О. Степанченка та інших кримінологів, криміналістів. Визнаючи ґрунтовність та наукову значущість наявних напрацювань, слід також визнати і те, що вони потребують подальшого вдосконалення, розширення, адже кримінологічний профіль кримінального правопорушника в ОПК практично не сформований, що й обумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета статті – встановити, проаналізувати, узагальнити, надати опис та пояснення кримінологічно значущим ознакам осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК України.

Виклад основного матеріалу

Особа злочинця – один з найбільш складних об'єктів кримінологічного пізнання, який, водночас, характеризується і вельми високим евристичним потенціалом, адже, як відомо, першопричини кримінальної активності завжди мають суто індивідуальний, особистісний характер. Власне, особистість є тією субстанцією, що насичує зміст концепту «особа злочинця». І хоча в кримінології зазвичай ці категорії деякою мірою протиставляються із наголосом на разовий, випадковий характер осо-

би злочинця та викривленій кримінальною діяльністю есенції особистості злочинця, тобто видозміненій злочинами особистості, у нашому дослідженні ми виходитимемо з компліментарного ставлення до цих феноменів, відповідних їм концептів. І компліментарність ця означає поєднання різних рівнів побутування одного й того феномену – людини, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Особа як індивід, відособлення від соціальної маси (при збереженні тієї чи іншої глибини її проєкції), постає первинним рівнем об'єктивації злочинця; особистість – вторинний і більш глибинний рівень. Такий підхід, що допускає рівневу плюральність в організації людини, особистості вимагає, водночас, утримання цілісного її сприйняття, що вимагає відмовитись як від позаконтекстуальності аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і від автономізації досліджуваних рис.

Плідність виділення, теоретичної фіксації рівнів підтверджена всією історією розвитку наукового життя [1, с. 81; 2, с. 92; 3, с. 112 та ін.]. Для особистісної проблематики, підкреслюється М. Ф. Орзіхом, такий методологічний підхід є особливо важливим, так як у людині інтегровані всі рівні розвитку. Але це не має розривати єдності пізнання, логічної та смислової завершеності знання про особистість, а повинно призводити до уявлення про цілісність людини, особистості [4, с. 13–14]. Отже, питання про співвідношення особи й особистості злочинця є питанням про співвідношення рівнів персональної організації та індивідуального проявлення людини. На цьому вважаємо за доцільне поставити крапку та надалі не розвивати завідомо безплідну дискусію щодо найліпшої дискурсивної форми на позначення людини, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Натомість зосередимо увагу важливих змістовних характеристиках, використання яких може набувати практичного сенсу як для поглиблення розуміння природи кримінальної активності в ОПК, так і підвищення, врешті-решт, ефективності запобіжної діяльності відповідного спрямування.

Перший (умовно поверхневий) рівень феноменології злочинців репрезентований їх соціально-демографічними, соціально-рольовими і кримінально-правовими рисами. Він, таким чином, ґрунтується на рівні тілесності, фізичності (стать, вік і т.д.) й поширюється на пов'язані з ним соціально-рольові специфікації. Здійснене нами опрацювання зведених статистичних даних, а також контент-аналіз матеріалів кримінальних проваджень і вироків за кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК, дозволяють дійти висновку про відповідність видимої частини кримінологічного портрету цих правопорушників типовим характеристикам злочинців в економічній сфері. Остання ж, як відомо, істотно відрізняється від характеристик загальнокримінальних корисливих злочинців. Контраверсії виявляються у тому, що злочинці у сфері економіки – абсолютно не маргінали, відносно освічені та зрілі за віком люди, включені у численні соціальні інститути, мають розгалужені зв'язки у різних сферах соціально корисної діяльності, характеризуються кількома активними соціальними ролями, у тому числі й у сімейній, виробничій сферах.

Не є винятком і злочинці в ОПК, але з єдиною особливістю: на відміну від параметрів родового концепту «економічні злочинці», серед злочинів у сфері ОПК більшою є частка осіб чоловічої статі, яка сягає 98,5 %. Але цьому є пояснення, яке відсилає до розуміння специфіки оборонно-промислових відносин, у яких традиційно частка чоловіків була на декілька порядків вища. Такою була радянська традиція і залишається відповідна спадщина. Сегмент ОПК завжди був закритий, комплектувався особами, які окрім наявності відповідних спеціальних звань, як правило, мали досвід військової служби. Та й предметна специфіка оборонно-промислової галузі, заточеність її функціонування на потреби армії з цілком зрозумілих причин зумовлює її більшу привабливість саме для чоловіків. Тож навіть на рівні статистичних зв'язків вказана структурна особливість видається закономірною. При цьому більшість з тієї незначної частини жінок, які вчиняють

кримінальні правопорушення в ОПК, припадає на працівниць підрозділів фінансової звітності, бухгалтерського обліку, які виявляються винними у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 191 (63,7 %) або 212 (36,3 %) КК України.

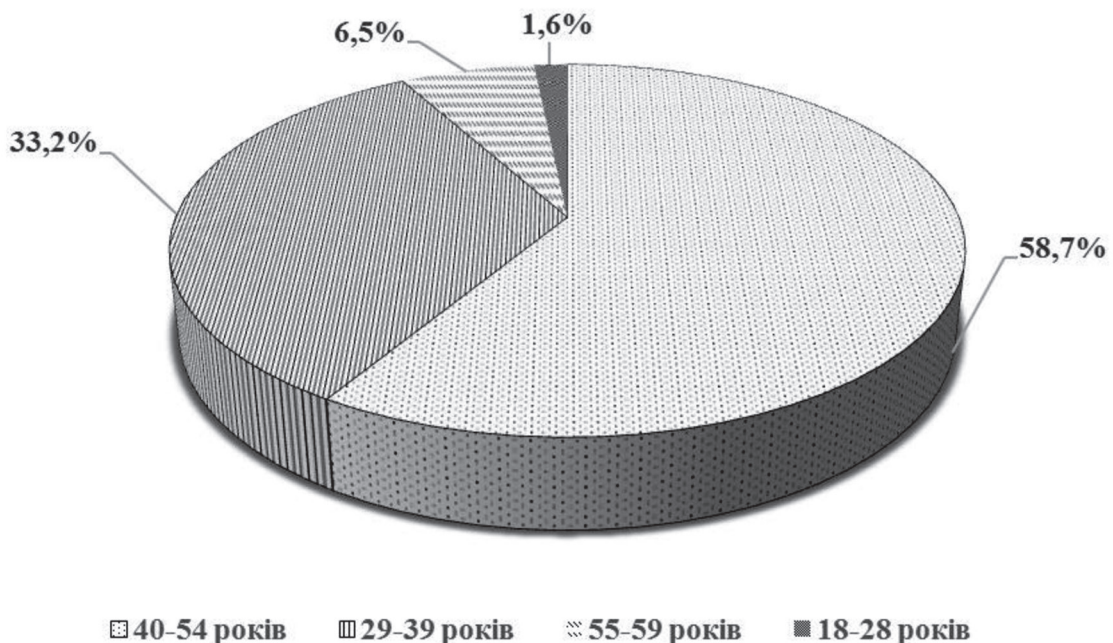
Також зауважимо, що переважна більшість (89,2 %) злочинців в ОПК – особи з вищою освітою. Із середньою спеціальною (професійно-технічною) освітою – 10 %, із повною загальною середньою – 0,8 %. Дві останні категорії є, як правило, суб'єктами загальнокримінальних корисливих злочинів (кримінальних правопорушень), а саме – крадіжок або ж суб'єктами основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України. Встановлено, що всі без виключення корупційні злочини в ОПК вчиняються особами з вищою освітою. Ця обставина може бути пояснена особливими освітніми цензами, які пред'являються за вимогами штатної структури, необхідністю володіння спеціальними знаннями та навичками діяльності за посадами на підприємствах, установах, організаціях ОПК.

Ведучи мову про віковий розподіл злочинців, то і тут є відповідність узагальненому портрету злочинця у сфері економіки, «білокомірцевого» злочинця. Так, основну частку (58,7 %) займають особи вікової категорії 40–54 роки (див. діаграму 1).

Сукупно на вікову групу 40–59 років припадає майже дві третини всіх злочинів, а саме 64,2 %. Ще близько третини – це особи віком 29–39 років, тобто ті, які зачіпають нижній поріг молоді та виходять за її межі. Молоді ж люди віком 18–28 років складають лише 1,6 %. Таким чином, злочинність в ОПК можна охарактеризувати як зріло-вікову злочинність, що накладає відповідний відбиток і на її характер: вчинювані кримінальні правопорушення вирізняються вищим рівнем інтелектуалізму розроблюваного плану, схеми, засобів документального прикриття, рівня організації та підтримання корупційних зв'язків, шляхів подальшої легалізації. Не можна сказати, що це «інтелігентна» злочинність, але інтелектуальна – це факт. І цим таки фактом пояснюється висока латентність. Та частина злочинності в ОПК, що потрапляє

Діаграма 1

**Графічне зображення вікової структури злочинців в ОПК
(узагальнені дані за 2013–2020 рр.)**

до офіційної статистики – лише «верхівка айсбергу». Але і вона вражає обсягами збитків, що заподіюються державі, багатоскладовими корупційними схемами, явними зв'язками з вищими ешелонами державної влади, впливовими політичними гравцями.

Не в останню чергу фактором зрілого віку, життєвого досвіду, освітою, наявною посадою (98,6 % злочинців на момент вчинення відповідного кримінального правопорушення були офіційно працевлаштованими) зумовлено і те, що в переважній своїй більшості такі особи є сімейними, одруженими, мають на утриманні дітей. Таких у структурі злочинів в ОПК 90,6 %. Як можна бачити, набагато більше за сімейних осіб у структурі загальної злочинності.

Те ж стосується і працевлаштованості. Вище ми вказали, що 98,6 % зі злочинців вказаної категорії були працевлаштованими при вчиненні кримінального правопорушення. Ба більше: план іманачії досліджуваного виду злочинності обумовлює її відтворення за посадами (чи на підставі фактичних можливостей, які випливають з

професійної діяльності за посадою) на підприємствах, установах, організаціях ОПК. І це – логічно. Решта ж 1,4 % злочинів припадає на частину тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 111, 330, 333 КК України.

У структурі працевлаштованих осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в ОПК, переважають ті, хто момент протиправної поведінки обіймав так звані адміністративні посади та був визнаний службовою особою за критерієм наявності адміністративно-господарських повноважень у сфері управління державним майном, у тому числі грошовими коштами (див. діаграму 2).

Як можна бачити з діаграми 2, саме на державний сектор ОПК припадає найбільша кількість злочинців. При тому абсолютно всі вони з тих, хто потрапив у поле зору кримінальної юстиції, на момент вчинення кримінального правопорушення обіймали посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій та використовували відповідні повноваження, зловжи-

Діаграма 2

Графічне зображення структури злочинців в ОПК за особливостями правового статусу у сфері трудових відносин (узагальнені дані за 2013–2020 рр.)

ваючи ними, як елемент механізму кримінальної активності. При цьому всередині цієї категорії можливо здійснити додаткове групування за штатним критерієм структурування, а саме:

а) директори державних підприємств, установ, організацій (у тому числі й виконуючі та тимчасово виконуючі обов'язки директорів) – 81 %;

б) заступники директорів вказаних підприємств, установ, організацій – 8 %;

в) працівники відділів матеріального забезпечення і ті, хто обіймає прирівняні до них посади за критерієм адміністративно-господарських повноважень (зокрема, завідувачі складів) – 6 %;

г) головні бухгалтери – 4 %.

Також звертає на себе увагу та обставина, що матеріально відповідальні працівники приватних підприємств фактично у вісім разів рідше вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК. І це при тому, що на сьогодні приватний сектор ОПК вже перевищує державний, принаймні кількісно. Тож може скластися враження, що намічена стратегією реформування ОПК ціль і відповідна тенденція нової хвилі великої приватизації вітчизняної «оборонки» є правильною і має знизити ступінь криміналізації галузі. Але це враження, переконані, – хибне, адже, по-перше, не може бути нічого більш недолугого, аніж початок великих структурних реформ у напрямі приватизації стратегічно важливої, оборонної галузі під час ведення фактичної оборонної війни (цей крок може бути доцільним, однак тільки у період стабілізації й миру) та, по-друге, неспіврозмірним є розподіл оборонних закупівель між державним і приватним секторами. Станом на кінець 2019 р. відповідне співвідношення складало приблизно 63 % до 37 % відповідно на користь державних підприємств. Водночас у наявності тенденція до вирівнювання цієї частки. І якщо у 2014 р. приватних підприємств не було ні у виробництві, ні в обслуговуванні військової техніки, то у 2015 р. частка виконання державного оборонного замовлення приватним сектором склала вже 23 %, а у 2020 р. досягла показника у 54 % [5].

Тож великий процент (79 %) злочинців, які на момент вчинення кримінальних правопорушень в ОПК обіймали посади в державних підприємствах, зумовлений частково усередненим характером цього показника, починаючи з 2013 р. й до 2020 р. З іншого боку: а) він має тенденцію до інтенсивного скорочення в бік представників приватного бізнесу, що не дозволяє розглядати приватизацію ОПК як потенційно ефективний крок до зниження рівня корупції у галузі. Принаймні, як самодостатнього кроку. Але це не відміння його можливої ефективності у комплексі з іншими заходами антикорупційної спрямованості; б) структурно у державному секторі сконцентровано такі види виробництв, які не можуть бути замінені приватним сектором.

Продовжуючи, наголосимо, що 100 % злочинців у сфері ОПК з тих, які потрапили у поле кримінальної юстиції, були громадянами України. Водночас, з проаналізованих нами обвинувальних вироків суду, винесених за ст. 333 КК України, впливає, що приблизно у 57 % випадків злочинець є уродженцем Російської Федерації або РРФСР (за радянських часів). Гадаємо, цю обставину не можна вважати випадковістю. Вона вказує на вельми глибоку проблему соціальної ідентичності, ролі у її проблематизації соціально-демографічних процесів минулого, пов'язаних із заселенням території України вихідцями із інших республік СРСР, зокрема східних та південних областей України росіянами за етнічним та географічним походженням, вимішуванням українців та української культури з відповідних територій. Ми ще звернемося до цього аспекту детермінації злочинності в ОПК у наступному розділі нашого дослідження. Тут же наголосимо, що хоча криза соціальної ідентичності і зумовлена подіями й процесами минувшини, ними не обмежується, набуває цілком самостійного сучасного забарвлення, чим забезпечує стійкість злочинності в ОПК (і не тільки), незважаючи на природний хід речей, плин часу, зміну поколінь в адміністративному складі галузей економіки, політики, виробничому сегменті ОПК.

З позицій кримінально-правового структурування масиву осіб, притягнених до кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших правопорушень в ОПК, звертає на себе увагу значне переважання групових форм злочинної діяльності над одноосібними. Зокрема, у співучасті вчиняється більше 87,3 % кримінальних правопорушень досліджуваної категорії. Симптоматичним у цьому контексті вважаємо співвідношення кількості повідомлень про підозру у вчинених кримінальних правопорушень в оборонній сфері «надання державних послуг суспільству» (категорія форми № 5 статистичного обліку Офісу Генерального прокурора) та кількості осіб, яким повідомлено про відповідну підозру (див. діаграму 3).

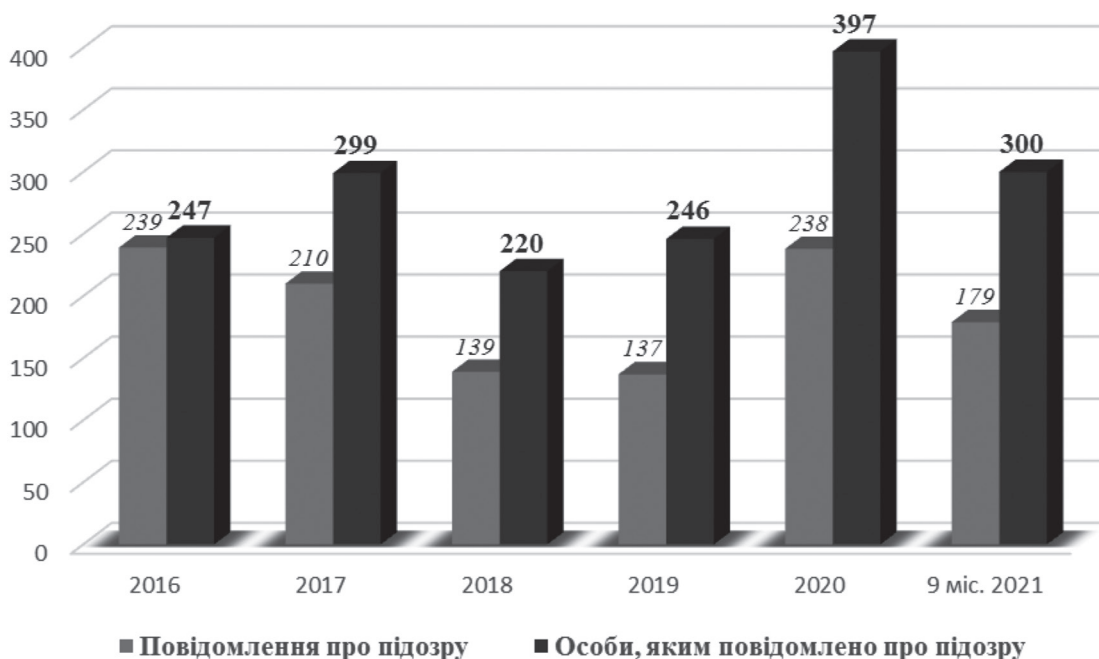
При цьому спостерігається тенденція до зростання розриву між кількістю повідомлень та підозру та кількістю виявлених осіб, яким ця підозра оголошується. Вочевидь, слід констатувати переважання групового характеру злочинної діяльності та можливість і доцільність віднести зло-

чинність в ОПК у цілому до розряду організованої злочинності. Найменший розрив (1,033) зафіксовано у 2016 р., а найбільший (1,796) – у 2019 р. Тобто при зменшенні кількості оголошених підозр зростає кількість осіб, яким ці підозри оголошуються. Цими факторами не в останню чергу зумовлюється і висока її латентність (у груповій діяльності вищі можливості для приховування слідів кримінальних правопорушень, забезпечення їх прикриття, у тому числі й через корупційні зв'язки), і невисокий рівень їх розкриття. Останній у середньому за означений період складає 18,6 % (розкривається менше, ніж кожен п'ятий злочин, який виявляється, щодо якого починається кримінальне провадження). Водночас спостерігається синусоїдна динаміка з найвищими відсотками розкриття на периферії динамічного ряду: 2016 р. – 26,5%, 2017 р. – 17 %, 2018 р. – 13,8 %,- 2019 р. – 12,4 %, 2020 р. – 21,9 %, 9 місяців 2021 р. – 20,8 %.

Викладені міркування та розрахунки наштовхують на думку про те, що наро-

Діаграма 3

Графічне зображення динаміки змін співвідношення рівня повідомлень про підозру та кількості підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень в оборонній сфері (2016 – 9 міс. 2021 рр.)

щування відсотка розкриття відповідних кримінальних правопорушень за рахунок зростання кількості розкритих злочинів та проступків, вчинених не у співучасті, тобто індивідуальної кримінально-протиправної діяльності. Зібрані нами експертні оцінки серед 115 працівників прокуратури, які мали досвід процесуального керівництва у провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК, дозволяють стверджувати, що подібна тенденція зумовлена як деякою переорієнтацією в діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів на покращення статистичних показників боротьби зі злочинністю у галузі більш простим шляхом (кримінальні правопорушення з незначними обсягами збитків, вчинені загальними суб'єктами і т. п.), так і тактичними міркуваннями реалізації механізму угод про визнання вини (з переходом на кримінально-правову кваліфікацію без ознаки співучасті), а також наявної протидії з боку організованих груп, що діють в ОПК.

Певна річ, усі групові злочини є умисними. Натомість, тільки умисними кримінальними правопорушеннями не обмежується феномен злочинності в ОПК. Близько 3,5 % злочинців у сфері ОПК – необережні, які здебільшого допускають вчинення службової недбалості (ст. 367 КК України). Остання, однак, зазвичай є супутнім кримінальним правопорушенням, яке полегшує можливість вчинення іншого, як правило, передбаченого ст. 191 КК України. У той же час наголосимо, що, як засвідчило наше дослідження, нерідко один зі співучасників саме привласнення або розтрата майна виводиться з-під ризику бути обвинуваченим у вчиненні більш тяжких кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 2–4 ст. 191 КК України, через імітацію недбалого виконання службових обов'язків, внаслідок чого стало можливим вчинення викрадення майна зі складу або ж вчинення квазішахрайських чи інших протиправних дій з майном, яке є власністю держави. У зв'язку з цим, задля забезпечення справедливості і правильної кваліфікації у кримінальному провадженні за подібними ка-

тегоріями кримінальних правопорушень, слідчі мають в обов'язковому порядку відпрацьовувати версії зі співучастю службової особи підприємств, установ, організацій ОПК у вчиненні умисного кримінального правопорушення на противагу службовій недбалості як ключового акценту тактики захисту.

Висновки

Таким чином, підсумовуючи, зауважимо, що особа кримінального правопорушника в ОПК є багатовимірною категорією, яка відображає низку як типових для «білокомірцевих» і загальнокримінальних корисливих, так і деяких особливих галузевих кримінологічних ознак злочинців. Переважають особи чоловічої статі (98,5 %), з вищою освітою (89,2 %), віком 40–59 років (64,2 %), які на момент вчинення злочину обіймали посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій на підприємствах ОПК, громадяни України (100 %). Здійснений аналіз створив додаткове підґрунтя для гносеологічної розмітки у сфері проблем детермінації як індивідуальної кримінально протиправної поведінки, так злочинності в ОПК. Розробка останніх двох аспектів видається пріоритетним напрямом подальших наукових досліджень.

Література

1. Кузьмин В. П. Системное качество. *Вопросы философии*. 1973. № 8. С. 81–94.
2. Долгова А. И. Криминологическое значение изучения личности преступника. *Советское государство и право*. 1973. № 6. С. 90–98.
3. Жигарев Е. С. Личность как предмет познания. Монография. М. : Изд-во «Щит-М», 2013. 320 с.
4. Орзих М. Ф. Личность и право. М. : Юрид. лит., 1975. 112 с.
5. Зброя в приватних руках: як держава поступається бізнесу на ринку озброєнь. *Економічна правда*. 2021. 28 січня. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/01/28/670441/> (дата звернення: 28.04.2021).

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в оборонно-промисловому комплексі України. На основі опрацювання статистичних масивів даних, а також матеріалів кримінальних проваджень, судових вироків встановлено і надано опис таким рисам правопорушників досліджуваної категорії, як громадянство, стать, вік, працевлаштованість, займана посада, окремі кримінально-правові ознаки. Виявлені характеристики узагальнено, сформовано типові їх параметри.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, злочинність, особа злочинця, кримінологічна характеристика, структура, згрупова злочинність.

Serhiy O. KOZHUSHKO,

graduate student

*(Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine)*

**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL
OFFENSES IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL
COMPLEX OF UKRAINE**

The article is devoted to the criminological analysis of persons who commit criminal offenses in the defense-industrial complex of Ukraine. Based on the processing of statistical data sets, as well as materials of criminal proceedings, court verdicts, it was established that among the crimes in the field of defense industry is a larger share of males, reaching 98,5 %. the majority of the insignificant part of women who commit criminal offenses in the defense industry, account for employees of financial reporting, accounting, who are guilty of committing crimes under Part 2 of Art. 191 (63,7 %) or Art. 212 (36,3 %) of the Criminal Code of Ukraine.

The vast majority (89,2 %) of criminals in the defense industry are people with higher education. With secondary special (vocational) education – 10 %, with full general secondary education – 0,8 %. The last two categories are, as a rule, subjects of general criminal mercenary crimes (criminal offenses), namely – thefts or subjects of the main structure of the criminal offense provided by Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that all corruption crimes in the defense industry, without exception, are committed by persons with higher education.

Speaking of the age distribution of criminals, there is a correspondence to the generalized portrait of a criminal in the field of economics, a “white-collar” criminal. The main share (58,7 %) is occupied by persons aged 40–54. In total, the age group 40–59 accounts for almost two thirds of all crimes, namely 64,2 %. Other part are people aged 29–39, those who affect the lower threshold of youth and go beyond it. Young people aged 18–28 make up only 1,6 %. Thus, crime in the defense industry can be described as a mature crime, which has a corresponding impact on its nature: committed criminal offenses are characterized by a higher level of intellectualism of the developed plan, scheme, means of documentation, level of organization and maintenance of corruption links. legalization.

98,6 % of criminals at the time of the relevant criminal offense were officially employed (most - officials on the basis of administrative and economic powers in the field of state property management). The remaining 1,4 % of crimes and misdemeanors fall on the part of those who committed criminal offenses under Art. 111, 330, 333 of the Criminal Code of Ukraine.

100 % of criminals in the field of defense industry of those who fell into the field of criminal justice - citizens of Ukraine. More than 87,3 % of criminal offenses of the investigated category are committed in complicity.

About 3,5% of criminals in the field of defense industry are careless, who mostly allow negligence (Article 367 of the Criminal Code of Ukraine). The latter, however, is usually a concomitant criminal offense, which facilitates the possibility of committing another, usually provided for in Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine. At the same time, often one of the accomplices is the appropriation or waste of property is removed from the risk of being accused of committing a more serious criminal offense under Part 2-4 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, through imitation of negligent performance of official duties, as a result of which it became possible to commit theft of property from the warehouse or commit quasi-fraudulent or other illegal acts with property owned by the state.

Key words: *defense-industrial complex, crime, identity of the criminal, criminological characteristics, structure, group crime.*